

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
НУБІП України
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УДК: 378.4:616.9:355.01

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного

факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

педагогіки

Інна САВИЦЬКА

Руслан СОПІВНИК

« » 2023 р.

« » 2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НУБІП України
на тему: «Особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу у закладах
вищої освіти в умовах корона кризи та війни»

Спеціальність:

011 «Освітні, педагогічні науки»

Освітня програма:

«Інформаційно-комунікаційні технології в освіті»

Орієнтація освітньої програми: «Освітньо-професійна»

Гарант освітньої програми

д.пед.н., доцент

Олександр КУЧАЙ

Керівник магістерської роботи

доктор філософії, Phd

д.пед.н., професор

Павло СМОЛЯК

Руслан СОПІВНИК

Виконав

Євген ГОЛОВАШ

КИЇВ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

НУБІП України

Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри педагогіки

НУБІП України

д.п.я., доцент

Руслан СОПІВНИК

2023 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

НУБІП України

Головашу Євгену Андрійовичу

Спеціальність: 011 «Освітні педагогічні науки»

Освітня програма: «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті»

Орієнтація освітньої програми: «Освітньо-професійна»

Тема магістерської роботи: «Особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах корона кризи та війни».

Затверджена наказом ректора НУБІП України від 31 січня 2022 року № 174 «С».

Термін подання завершеної роботи на кафедру « 23 » листопада 2023 року.

Вихідні дані до магістерської роботи: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Положення про підготовку і захист магістерської роботи у Національному університеті біоресурсів і природокористування України, посібники, словники, довідники, методична, наукова література щодо теми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Проаналізувати сутність поняття «педагогічна взаємодія» у педагогічній літературі.
2. Охарактеризувати особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах корона кризи та війни.
3. Проаналізувати досвід реалізації змішаного навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України.
4. Розкрити шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання.

Дата видачі завдання: 30.09.2023 р.

НУБІП України

Керівник магістерської роботи

Павло СМОЛЯК,

Руслан СОПІВНИК

Завдання прийняв до виконання

Євген ГОЛОВАШ

НУБІП України

РЕФЕРАТ

У магістерській роботі висвітлена актуальність теми взаємодії суб'єктів освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах корона кризи та війни.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (45 позицій) та 2 додатків.

Перший розділ магістерської кваліфікаційної роботи присвячений проблемі функціонування вищої освіти України в умовах війни та коронакризи, зокрема охарактеризовано євроінтеграційні аспекти та шляхи відновлення системи вищої освіти в повоєнний період, а також роль змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні.

У другому розділі розглянуто взаємодію суб'єктів освітнього процесу як запоруку якості вищої освіти, здійснено педагогічний аналіз поняття суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах освітнього процесу та охарактеризовано взаємодію суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни.

Третій розділ нашого магістерського дослідження присвячено методичним аспектам взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання. Зокрема, проаналізовано досвід реалізації змішаного навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України та розкрито шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання, основою яких є забезпечення раціонального рівня комунікації зі студентами.

Ключові слова: навчальне спілкування, комунікація, педагогічна взаємодія, суб'єкти освітнього процесу, суб'єкт-суб'єктне спілкування, змішане навчання.

НУБІП України

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ КОРОНАКРИЗИ ТА ВІЙНИ	
1.1. Євроінтеграційні аспекти та шляхи відновлення системи вищої освіти в повоєнний період.....	8
1.2. Роль змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні.....	13
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЗАПОРУКА ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
2.1. Педагогічний аналіз поняття суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах освітнього процесу.....	21
2.2. Взаємодія суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни.....	30
Висновки до розділу 2.....	38
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ	
3.1. Досвід реалізації змішаного навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України.....	40
3.2. Шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання.....	46
Висновки до розділу 3.....	50
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність.

Сучасні підходи до розвитку освіти і науки в Україні являють собою складні та багатогранні процеси дослідження. Поряд з цим, російський збройний конфлікт загострив питання про майбутнє української освіти, а особливо з 24 лютого 2022 року актуалізувалися труднощі розвитку вищої освіти України [38].

COVID-19, а також повномасштабне вторгнення рф, переформатували організацію освітнього процесу у закладах вищої освіти на дистанційну форму навчання, що суттєво вплинуло на особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу. У зв'язку з цим, виникає велика необхідність дослідження та удосконалення системи ефективної взаємодії між здобувачами освіти та викладачами.

Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що нині накопичений досвід організації дистанційної форми роботи закладів вищої освіти та особливостей організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Актуальні питання організаційно-педагогічного та програмного забезпечення дистанційного навчання в умовах воєнного стану, організація змішаного формату навчання, особливості соціальної адаптації здобувачів вищої освіти, формування моделей надання освітніх послуг закладів вищої освіти, цифрової трансформації вищої освіти є предметом дослідження багатьох українських науковців, зокрема: С. Ніколаєнко, І. Твердохліба, М. Левченка, О. Кошелева, С. Ілляшенка, М. Кириченка, Ю. Духнич, С. Нестеренко та інших. Проблема комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу представлена у роботах А. Бодальова, В. Кан-Калика, А. Мудрика, Т. Щербань, Ш. Амонашвілі, В. Афанасьєва, А. Белкін, В. Власенко, Б. Гершунський, М. Євтух, В. Кан-Калик тощо.

Все ж окремі аспекти означеної проблеми залишаються недостатньо досліджуваними та потребують додаткового вивчення, що пов'язано із

розширенням ринку праці, додатковими можливостями щодо працевлаштування після закінчення закладів вищої освіти та нові умови післявоєнної відбудови країни. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу викликав підвищений інтерес до розвитку даних форм здобуття освіти. Це, у свою чергу, потребує зосередження уваги на особливостях комунікації між викладачем та здобувачами вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу.

У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні та ґрунтовному дослідженні ефективності комунікативної взаємодії викладача та здобувача вищої освіти, як рушійної сили розвитку фахівця, засобу навчання та виховання, що зумовило вибір теми дослідження – *«Особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах корона кризи та війни»*.

Мета дослідження – охарактеризувати основні аспекти суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах освітнього процесу та визначити шляхи її вдосконалення в умовах змішаного навчання.

Об'єкт дослідження – педагогічна взаємодія учасників освітнього процесу.

Предмет дослідження – сучасні виклики та шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання.

З окресленої мети дослідження визначено наступні **завдання**:

1. Проаналізувати сутність поняття «педагогічна взаємодія» у педагогічній літературі.
2. Охарактеризувати особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах корона кризи та війни.
3. Проаналізувати досвід реалізації змішаного навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України.
4. Розкрити шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання.

Для реалізації завдань дослідження використовувався комплекс **методів наукового дослідження**, зокрема:

теоретичні (вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, спрямовані на обґрунтування теоретичних положень дослідження);

емпіричні (педагогічне спостереження, бесіди здобувачами освіти та науково-педагогічними працівниками, вивчення досвіду організації освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах коронакризи та війни).

Наукова новизна дослідження: проаналізовано сучасні виклики та шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах змішаного навчання.

Практичне значення: результати нашого дослідження можуть бути використані при плануванні організації освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах змішаного навчання.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел (45 найменувань). Основний зміст роботи викладено на 59 сторінках.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 1. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ КОРОНАКРИЗИ ТА ВІЙНИ

1.1. Євроінтеграційні аспекти та шляхи відновлення системи вищої освіти в повоєнний період

Відновлення системи вищої освіти України в повоєнний період є одним із ключових завдань становлення її як успішної європейської держави й повноправного члена Європейського Союзу. Провідними принципами відновлення мають бути узгодженість завдань за різними напрямками (державне управління, державна безпека, економічний та соціальний розвиток, охорона здоров'я, культура тощо) та спрямованість на прискорення інтеграції до Європейського союзу. Разом із тим, плани відновлення у сфері вищої освіти повинні бути узгоджені зі стратегіями розвитку інших ланок освіти, ресурсними обмеженнями (час, кадри, фінанси, обладнання тощо), а також із прогнозами світового та вітчизняного розвитку ринку праці й технологій. Говорячи про євроінтеграцію, потрібно враховувати не лише наявну міжнародну нормативно-правову базу, національне законодавство та європейські практики, але й плани та пропозиції щодо їх можливих змін у перспективі на наступні роки [1; 18].

Освіта завжди була чинником розвитку та поступу, даючи можливість розвивати культуру та економіку, розкривати людський потенціал. Але на сьогодні на її розвиток впливають ряд негативних факторів. В умовах повномасштабної війни це стосується вимушеного переміщення значної кількості населення України та руйнування й пошкодження закладів освіти внаслідок воєнних дій: понад 10 млн людей під тиском обставин змінили місце проживання у межах країни і виїхали за кордон. Близько 2 тисяч закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, багато з них повністю зруйновано. Деякі заклади вищої освіти перемістилися в більш безпечні області. Щотижня кількість постраждалих від війни зростає. Разом з тим потребують вирішення й проблеми освіти, які виникли до епідемії COVID-19 та воєнних дій і на певний час залишаються в післявоєнний період [37; 150].

Попередньо вектор розвитку освіти України був визначений такими нормативно-правовими актами як національна програма «Освіта», ЗУ «Про вищу освіту», Указом Президента України «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні». Політика Української держави спрямована на розвиток освіти та досягнення нею рівня прогресивних країн світу. «Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні» [71].

Стратегічне бачення такого розвитку України ґрунтується на забезпеченні національних інтересів й виконанні міжнародних зобов'язань України щодо переходу до сталого розвитку, зокрема:

- подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах;
- побудову мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями;
- забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства;
- високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я [32].

Сучасна демографічна ситуація в Україні демонструє відтік інтелектуальної, фізично розвиненої молоді в інші країни світу, що свідчить про наявність в країні поряд із рядом соціально-економічних проблемам також і глибокої демографічної кризи. Еміграція молоді для навчання у закордонних університетах на сьогодні масове явище, пов'язане з переміщенням людей за межі регіону чи країни постійного проживання. Ще до початку війни, еміграція молоді характеризувалася добровільністю, масовістю, соціокультурністю та короткостроковістю з чітко визначеними строки перебування за кордоном (період здобуття освіти), вікові обмеження та мета виїзду за кордон: отримання

професійної освіти, проходження стажувань та практик, проведення наукових досліджень [37; 152].

Українецькі здобувачі освіти, які виїхали за кордон через воєнні дії, вже мали змогу оцінити інфраструктуру західних університетів. Більшість із них з часом повернуться в Україну, а їх досвід стане вимогою трансформатування української системи вищої освіти. Однак незмінними залишаться ряд пріоритетів, зокрема:

- забезпечення сталості й безперервності освіти;
- створення безпечних умов для навчання та викладання;

психологічна підтримка суб'єктів освітнього процесу;

- продовження реформ та якісних трансформацій на всіх рівнях освіти.

Вагомим чинником, що спонукає українських студентів отримувати вищу освіту за кордоном, є потенційна можливість отримати гідну роботу та постійне місце проживання після закінчення навчання [21]. Привабливість різних країн світу для українського студентства визначається також особливостями умов навчання та проживання. До основних мотивів еміграції української молоді з метою отримання вищої освіти потрібно віднести такі: безпечне перебування й навчання за кордоном; висока якість навчання у рейтингових закладах вищої освіти; перспективи отримання престижної роботи та постійного місця проживання; можливість безкоштовного навчання; відносно легкі умови вступу до закладу вищої освіти; доступна вартість навчання й проживання, кращі економічні та соціально побутові умови [37].

Ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України, професор кафедри педагогіки, академік НАПН України у своїй науковій праці виокремив негативні фактори, які нині мають стабільний характер і неминуче впливають на діяльність закладів вищої освіти, зокрема:

- військова агресія;
- пандемія COVID-19;
- відсутність енергопостачання, холод,
- збідніння населення, неплатоспроможність;

- конкуренція іноземних університетів;
- зниження мотивації до праці, зарплати, добробуту науково-педагогічних працівників;
- зниження рівня підготовки випускників шкіл, коледжів;
- неможливість вчасно дістатися до університету;

– нестабільний інтернет, зв'язок зі студентами [20; 13]

У період війни та глобальних викликів XXI століття теоретичних знань студентам закладів вищої освіти України недостатньо; потрібні практичні

навички та вміння грамотно їх використовувати на практиці. Досягнення цих

вимог можливе при використанні проблеми реального життя, сучасних технологій, такі як бази даних, візуалізаційні інструменти, сучасні методики до викладання, а отже перегляду навчальних програм. Педагоги повинні розвивати не тільки знання студентів, але й свій репертуар педагогічних методологій.

Використання реальних проблем, технології та активних методик навчання, в яких студенти діяльнісно залучаються, є більш ефективними, ніж традиційні лекційні метод навчання [38; 398].

У своїх дослідженнях Л. Соколенко, Ю. Бойко, Ю. Танасійчук

продемонстрували декілька сучасних підходів до методик викладання та

навчання, що засновані на діяльності, такі як проблемне навчання, навчання на основі проєктів, навчання на основі мислення, «перевернуте навчання», які можна використовувати в процесі викладання різноманітних дисциплін як на

окремих заняттях так і упродовж усього року або семестру. Переваги цих

підходів у викладанні полягають не тільки в тому, що можна розвинути

способи мислення, а також м'які навички, такі як робота в команді,

комунікативні навички, креативність. Здобувачі можуть вчитися не лише у

викладачів, але й у процесі діяльності, групової роботи та співпраці один з

одним. З огляду на це, повинні змінюватися і ролі науково-педагогічних

працівників. Результати та діяльність теж залежать від групової та

індивідуальної діяльності; тому активні методи викладання та навчання

вимагають більш продуманого планування заздалегідь. Через тривалу війну в

Україні викладачами створюється усе більше матеріалів на цифрових носіях, напрацьовуються сучасні підходи до методик викладання, що, в свою чергу, всупереч надважких умов, але дає можливість використовувати поєднання різних методиками викладання та навчання з прикладами реального життя, у процесі якого розвиваються фахові компетентності [38; 394].

У контексті досліджуваної проблеми С. Ніколасенко пропонує такі напрями реформування вітчизняної вищої школи на шляху гармонізації з європейським освітнім простором:

- зміцнення авторитету вищої освіти України, випускників університетів, реалізація завдання із забезпечення галузей економіки, особливо ІТ, оборонного та аграрного секторів кваліфікованими кадрами, їхнє працевлаштування;

- реальна взаємодія з бізнесом, збільшення запитів на наукові розробки вчених, їх практичну реалізацію. Організація сучасної бізнес-практики, створення навчально-наукових центрів, лабораторій, підвищення ефективності навчально-дослідних господарств, виробництв;

- розвиток науково-дослідної роботи, вплив теоретичних досліджень на розвиток академічної науки як в Україні, так і за її межами;

- підвищення стійкості вищої освіти, широке запровадження онлайн-освіти, збільшення кількості різноманітних навчальних курсів, розвиток освіти дорослих, активізація міжнародної діяльності;

- підвищення якості освітнього процесу, запровадження проблемного, «перевернутого» та інших сучасних форм навчання;

- реальна автономія і водночас співпраця закладів вищої освіти України, посилення ролі та відповідальності колективів кафедр, інститутів, факультетів, відокремлених підрозділів і навчально-дослідних господарств;

- формування у студентів здатності до постійного оновлення знань, пошук талановитих вихованців, ефективних методів мотивації студентів і викладачів, їхній соціальний захист [20; 22-23].

Таким чином, доки триває повномасштабна війна, закладається фундамент під нову післявоєнну Україну. У кожній галузі та сфері формуються

плани, щоб максимально скористатися можливостями для реформування, в тому числі і в сфері вищої освіти.

1.2. Роль змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні

В умовах воєнного стану в Україні актуалізувалася потреба у визначенні форми організації освітнього процесу. З огляду на реальну загрозу життю та здоров'ю суб'єктів освітнього процесу внаслідок збройної агресії та оголошення в Україні воєнного стану, було прийнято Наказ МОН України

«Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235 [18].

Міністерством освіти і науки України було підготовлено рекомендації щодо особливостей організації навчального року у закладах вищої освіти та окреслено першочергові кроки із підготовки до нього. Зокрема:

- призначити комісії з обстеження закладів освіти щодо готовності до організації навчання та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу;

- визначити форму організації освітнього процесу, виходячи із умов безпекової ситуації в кожному населеному пункті;

- забезпечити безпеку всіх учасників освітнього процесу впродовж навчального року, враховуючи безумовне переривання освітнього процесу в разі включення сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів оповіщення [22, 186-187].

Завдяки окресленим чітким рекомендаціям МОН України, більшість закладів вищої освіти на теперішній час вже мають напрацьований алгоритм організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Однак залишається

багато спірних питань щодо оптимального поєднання безпечності навчання та якості надання освітньої послуги. Зокрема, українськими науковцями доведено,

що в умовах воєнного часу в Україні найбільш безпечною й обґрунтованою є дистанційна форма здобуття освіти, що поєднує синхронний та асинхронний

режими навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [31; 28].

Застосування дистанційної форми здобуття освіти в умовах воєнного стану підвищує та вдосконалює ефективність освітнього процесу, надає можливість навчатись з будь-якої країни світу без переривання освітнього процесу, дає доступність до навчально-методичних матеріалів та можливість навчатись за індивідуальною траєкторією. Ефективність дистанційного навчання, у більшій мірі, ніж інші форми освіти, залежить від способів надання навчально-методичних матеріалів, контролювання роботи та контактування з

науково-педагогічними працівниками. Тому, у першу чергу, розвиток цієї форми здобуття освіти був зумовлений упровадженням новітніх інформаційних технологій та засобів комунікації. Еволюція в даному напрямку зумовила те,

що в сучасному розумінні дистанційне навчання – це сучасна форма освіти, в якій інтегровані елементи всіх видів навчання (очного, вечірнього, заочного) на основі використання новітніх комп'ютерних та телекомунікаційних технологій [30; 2].

Для ефективного вирішення навчальних завдань в дистанційному середовищі необхідно задіяти весь потенціал інтернет-технологій, а це, в свою чергу, потребує підвищення комп'ютерної грамотності усіх суб'єктів навчальної взаємодії та істотно змінює їх позиції в спілкуванні [9; 50].

На думку І. Хмарської, одним з основних проявів та наслідків глобалізації є посилення конкуренції у різноманітних формах, зокрема і в освіті [41; 1].

Поширення дистанційної освіти в умовах війни – важливий механізм інформатизації та інтелектуалізації суспільства, виховання різнобічно розвинутої особистості, подолання нерівності в системі освіти. Дистанційна освіта долає територіальний фактор нерівності у доступі до якісної вищої освіти, залежність від місця проживання тощо. Значний інформаційний ресурс, реалізований у дистанційній освіті новітніми технологіями, забезпечує інноваційний розвиток освіти та суспільства загалом [13; 105].

На сьогоднішній день в Україні дистанційна освіта надзвичайно актуальна. Серед головних переваг дистанційної форми здобуття освіти виокремлюють наступні:

- доступність усім верствам населення;
- відсутність необхідності відвідувати лекції та семінарсько-практичні заняття;
- новий формат взаємодії «викладач – студент»;
- комплексне програмне забезпечення;
- провідні освітні технології;
- індивідуальний процес навчання;
- гнучкість надання індивідуальних консультацій [41; 3].

Однак, ми не погоджуємось, що новий формат взаємодії «викладач – студент», для якого відсутні характеристика живого спілкування та взаємодії; а також відсутність необхідності відвідувати лекції та семінарсько-практичні заняття характеризують позитивні сторони дистанційного навчання. Озвучені характеристики знижують рівень навчально-пізнавальної активності здобувачів освіти, а також негативно впливають на процес формування їхньої комунікативної компетентності.

В умовах війни та частих повітряних тривог не просто слідувати постійному розкладу навчальних занять та календарно-тематичному плануванню. Науково-педагогічним працівникам потрібно швидко адаптуватись до будь-яких ситуацій і вміти більш гнучко використовувати свій план занять. Зокрема, визначити пріоритетність тем, розподілити їх на простіші для засвоєння, і навпаки – на ті, що потребують більш детальнішого вивчення. Також варто визначити теми, які студенти зможуть розглянути самостійно, використовуючи якісно підготовлений навчальний матеріал. Такий вид дистанційного навчання має певні особливості: він повинен мати чіткі інструкції щодо опанування кожного заняття й критерії для самостійного оцінювання результату [25; 45].

Використання можливостей дистанційних освітніх технологій долає багато проблем розвитку змісту освіти, пов'язаних з різким зростанням обсягу навчального матеріалу, яких передається опосередковано через технічні засоби.

У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні та ґрунтовному дослідженні ефективності комунікативної взаємодії викладача і здобувача вищої освіти, як рушійної сили розвитку фахівця, засобу навчання і виховання.

Успішність організації дистанційного навчання можливе за реалізації наступних складових:

1. Розроблення стратегії забезпечення якості дистанційного навчання:

- підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- формування інформаційної культури населення;
- фінансування розробок.

2. Забезпечення доступності й гнучкості дистанційного навчання:

- інтеграція інформаційних технологій в освітній процес вищої школи;
- забезпечення конкурентоспроможності дистанційних курсів;
- доступ до бібліотек, ресурсних центрів, мереж університетів;
- взаємна акредитація курсів;
- урахування потреб осіб з інвалідністю.

3. Організація співробітництва та наповнення інформаційного простору дистанційними курсами:

- створення корпоративної мережі;
- широкий інформаційний простір здобувача освіти: інформація про курс, викладача, критерії оцінки тощо.

4. Інформаційний простір викладача:

- інструментальні середовища;
- швидкий та постійний доступ до курсів;
- методичні рекомендації та взаємообмін досвідом із колегами;
- авторські права та інтелектуальна власність [16].

Тенденції, пов'язані із інформатизацією основних сторін нашого життя, а особливо в освітній галузі, дають підставу вказувати про реальну можливість створення в ХХІ ст. глобальної системи дистанційної освіти, що дозволить на основі нових підходів забезпечувати ефект безпосереднього спілкування між викладачем і здобувачами освіти, незалежно від того, на якій відстані вони перебувають один від одного. Становлення та подальший розвиток системи дистанційної освіти може привести до створення та широкого використання електронних бібліотек та закладів вищої освіти розподіленого типу, які створять реальну основу формування єдиного освітнього простору для всієї світової спільноти, зокрема і для тих його членів, що з тих чи інших причин позбавлені вільного доступу до отримання освітніх послуг [9; 44].

Для розв'язання великої кількості питань стосовно навчання в умовах військового стану, в подальшому потрібно розвивати ринок освітніх послуг, вирішувати низку соціальних проблем, реального впровадження дистанційної освіти: розширювати та застосовувати телекомунікаційні мережі та сучасні інформаційні технології, підвищувати кваліфікацію науково-педагогічним працівників у викладанні дисциплін при дистанційних умовах здобуття освіти з різним контингентом здобувачів вищої освіти [41; 3].

Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають із самої специфіки віртуального середовища, особливостей взаємодії в ньому та організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють специфіку психолого-педагогічних умов, враховуючи увесь потенціал інтернет-технологій та створюючи особливе освітнє середовище, яке спиратиметься, в першу чергу, на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус.

Перехід до нової парадигми навчальної взаємодії залежить від усвідомлення всіма учасниками освітнього процесу своїх цілей, прагнень, ціннісних орієнтацій, від потенціалу особистісної зрілості, професійної

компетентності педагога і професійного самовизначення майбутнього фахівця [9].

Сучасні науковці та практики виокремлюють та рекомендують *модель змішаного навчання*, яка ґрунтується на співвідношенні очного та дистанційного навчання, а також виду навчальної діяльності, ступеня індивідуалізації навчання та охоплення контингенту здобувачів освіти.

Побудова концепції змішаного навчання є непростим завданням, оскільки, на сьогодні серед науковців відсутнє єдине трактування даного терміна, тому спільної думки ще не досягнуто [31].

Основна мета реалізації змішаного навчання полягає в об'єднанні переваг традиційного та дистанційного навчання. Проблемами теорії та практики змішаного навчання займалися науковці Ю. Духнич, Д. Береснев, С. Нестеренко, В. Кухаренко, М. Бухаркіна, О. Львова, О. Рибалко, Є. Тихомирова, Є. Бутенкова, I. Allen, B. Barrett та ін. [33; 128].

Підставою для виділення моделей змішаної форми здобуття освіти є варіант співвідношення традиційної форми навчання з електронною та ступінь самостійності студентів при освоєнні навчального матеріалу, а також виборі розділів курсу для самостійного вивчення.

На думку X. Торреса та ін., важливим аспектом змішаного навчання є поєднання різних педагогічних практик, які використовуються в очному та онлайн-навчанні з метою досягнення кращої успішності студентів [45].

Д. Гаррісон і Х. Канука зазначають, що «у своїй найпростішій формі змішане навчання є продуманою інтеграцією досвіду навчання в класі із досвідом онлайн-навчання» [44].

У цілому, серед переваг використання змішаного навчання виокремлюють наступні:

- *гнучкість навчання* (можливість навчатися у вільний від роботи час);

- *індивідуальне навчання*, в якому студенти можуть стежити за власним темпом і зосереджуватися на питаннях, де в них виникають труднощі;

постійна доступність навчальних матеріалів на онлайн платформах дистанційного навчання.

Однак таке навчання має й свої недоліки, що пов'язані із проблемами, спричиненими низькою якістю підключення до Інтернету. Також формат змішаного навчання вимагає більшого рівня самодисципліни та відповідальності від самих здобувачів освіти під час навчання, а цьому часто перешкоджає низька мотивація студентів навчатися вдома онлайн. [43, 27–29].

У сучасних умовах пандемії та повномасштабної війни на території України способи викладання та навчання потребують значного оновлення, що не залежатиме лише від контексту віч-на-віч у фізичному й часовому просторі. Таким чином, запровадження формату змішаного навчання може дати певні додаткові можливості. Зокрема, впровадження та реалізація змішаного навчання у закладах вищої освіти забезпечить узгодженість змісту освітніх програм, постійний моніторинг якості освіти, демонстрацію окремих курсів потенційним вступникам, комерціалізацію навчального контенту [34, 3].

Процес приєднання національної системи освіти до Болонського процесу підсилило конкуренцію між закладами вищої освіти, обумовивши необхідність підвищення рівня надання освітніх послуг, оновлення змісту освіти, запровадження інформаційних технологій та освітніх інновацій. Підвищення рівня конкурентоспроможності випускників університетів вимагає перебудову освітнього процесу на основі застосування гнучких моделей здобуття освіти, зокрема змішаного навчання, основною метою реалізації якого є об'єднання переваг традиційного та дистанційного навчання [5].

На думку І. Габенко, великою перевагою системи змішаного навчання є те, що воно дає можливість враховувати індивідуальний стиль навчання, а саме: рівень, тип пізнавальних здібностей, швидкість засвоєння матеріалу; забезпечує залучення студентів до навчальної діяльності; підвищує успішність. Звичайно, запровадження змінної форми навчання потребує чималых зусиль – це й внесення а також перепідготовка педагогічних кадрів. Безсумнівно, необхідно

розробити глобальний план модернізації всієї освітньої сфери, одним із ключових напрямків якої може стати змішана форма навчання [5; 7–8].

Деякі науковці виокремлюють моделі змішаного навчання, які ґрунтуються не лише на співвідношенні очного та дистанційного навчання, а й виду навчальної діяльності, ступеня індивідуалізації навчання та охоплення контингенту здобувачів освіти.

Таким чином, на сьогоднішній день, в умовах воєнного стану в Україні актуальна змішана форма навчання у закладах вищої освіти, завдяки гнучкості освітнього процесу та здатності адаптуватись до непередбачуваних умов сьогодення.

Висновки до розділу 1

Таким чином, доки триває повномасштабна війна, закладається фундамент під нову післявоєнну Україну. У кожній галузі та сфері формуються плани, щоб максимально скористатися можливостями для реформування, в тому числі і в сфері вищої освіти. Нині заклади вищої освіти спроможні продовжувати навчальний процес, оскільки вже мають певні напрацювання в нинішньому сценарії пандемії та загальне бачення організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Основними перевагами використання змішаного навчання у ЗВО України визначено такі: поєднання різних педагогічних практик очного та онлайн навчання, гнучкість навчання, урахування індивідуального стилю навчання, постійна й полегшена доступність навчальних матеріалів, виявлення потреби щодо внесення змін до нормативної бази та перепідготовки кадрів, розроблення й можлива комерціалізація необхідного навчального контенту, модернізація елементів бізнес-моделі ЗВО, узгодження змісту освітніх програм, забезпечення постійного моніторингу якості освіти тощо.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЗАПОРУКА ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Педагогічний аналіз поняття суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах освітнього процесу

Виклики сьогодення висувають нові завдання перед освітньою галуззю.

Пандемія COVID-19 дала потужний поштовх для розвитку інформаційних технологій та розширила сфери її застосування. Структура навчального спілкування й комунікації переосмислюється у зв'язку із поширенням дистанційного навчання та активним розвитком «технічних посередників», які мають потужний потенціал невичерпаних можливостей [9; 42].

Проблема комунікативної взаємодії суб'єктів освітнього процесу не нова в науці. Починаючи з середини 70-х рр. ХХ ст. активно розробляється й запроваджується у вітчизняну психолого-педагогічну науку термінологія, пов'язана і з проблематикою міжособистісного спілкування в освітній діяльності.

Новаторські педагогічні ідеї 80-90х рр. створили підґрунтя «педагогіці співпраці», що акумулювала в собі ідеї гуманізму, особистісно зорієнтованого навчання, право здобувачів на творчу самореалізацію, демократичні форми та методи педагогічної взаємодії, в основу якої покладена ідея суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин.

Основоположні принципи західної гуманістичної психології ХХ ст (Д. Дьюї, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) стали підґрунтям для ретельного вивчення суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин в освітньому середовищі. Дана проблема стала об'єктом досліджень таких вчених, як І. Беха, А. Бойко, В. Паламарчука, Н. Якиманської та ін.

На початку ХХІ століття із розвитком інтернет-технологій, теорій зв'язку та інформатики, структура навчального спілкування та комунікації починає переосмислюватися. Долаючи шлях від інтуїтивного до природничо-наукового пізнання процесу комунікації, а від нього до розгляду комунікації як процесу передачі інформації по каналах зв'язку, а потім через категорії керування та

взаємного управління, наука стала перед проблемою інтеграції підходів в один єдиний та універсальний [42].

За останній час проблема комунікативної взаємодії суб'єктів освітнього процесу отримала новий поштовх для її дослідження. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією Covid-19 викликав підвищений інтерес до розвитку саме цих форм навчання [3, 8]. Дані дослідження акцентують увагу на розробці педагогічного інструментарію, методичного супроводу та технічній підтримці, розвитку навичок взаємодії з технічними засобами й інформаційним вмінням тощо.

Однак, на наш погляд, питання комунікативної взаємодії суб'єктів освітнього процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій поки ще не отримало достатнього обґрунтування. Тому, важливо зосередити увагу саме на особливостях комунікації між викладачем та здобувачем вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу [9; 45].

Процес навчання перш за все характеризується особливостями комунікативної взаємодії його учасників. Ця взаємодія відбувається у певному освітньому просторі, а саме освітньому середовищі. Сучасні дослідження трактують освітнє середовище як сферу соціального життя, а середовища – як освітній фактор. Одним із головних завдань освітнього середовища є створення сприятливих умов для формування майбутнього фахівця, здатного до саморозвитку. Освітнє середовище являє собою сукупність матеріальних чинників освітнього процесу та міжособистісних відносин, що встановлюють суб'єкти освіти в процесі своєї взаємодії. Специфіка освітнього середовища визначається взаємною обумовленістю діяльності викладача, з однієї сторони, та діяльності здобувача вищої освіти, з іншої, що втрачає будь-який сенс при відриві один від одного.

Системі взаємодії притаманне емоційне підґрунтя, яке породжує різні оцінки, орієнтації, уявлення партнерів про спільну діяльність, надає певного забарвлення взаємодії. Динаміка психічних процесів й станів людини істотно

залежить від умов, засобів, способів й форм її спілкування з іншими людьми.

[2; 36]

Сучасні зміни у розвитку освітньої галузі породжують нові вимоги до підготовки конкурентоспроможного майбутнього фахівця, який має певну сукупність якостей. Ці зміни виявляються перш за все в переформатуванні освітньої парадигми, яка спрямована на створення особистісно-орієнтованого навчального середовища. Основний акцент робиться не на кількості фахових компетентностях майбутнього фахівця, а на формуванні його уявлень про шляхи реалізації своїх знань, умінь та навичок в залежності від цінностей, потреб та прагнень особистості.

Євроінтеграційні процеси вищої освіти України у відповідності з Болонською декларацією обумовлює зміну ведучих принципів педагогіки в цілому, та реформування системи вищої школи, зокрема. Активний моно вплив викладача, прийнятий в авторитарній педагогіці, поступається взаємодії, яка базується на спільній діяльності учасників освітнього процесу як рівноправних партнерів. Визначення перспективного розвитку закладу вищої освіти неможливо без розробки нової освітньої концепції, яка посилить значущість проблеми взаємодії педагога й студентів, тому що саме педагогічна взаємодія, як універсальна характеристика педагогічного процесу, відтворює цілеспрямованість у взаєминах між людьми.

Нині значно зростають потреби в готовності майбутнього фахівця включатися в спільну діяльність та співтворчість із науково-педагогічними працівниками. Ця актуальність проблеми визначається наступними чинниками:

- необхідністю формування в студентів культури міжособистісних відносин, які виявляються у процесі взаємодії з іншими людьми;

- взаємодія організовує особистісний простір людини. Успішність навчальної діяльності залежить від характеру взаємодії її учасників, форм вираження й задоволення їх потреб та бажань, використання індивідуальних природних здібностей та можливостей, орієнтуванням індивіду на розвиток його особистості, а тому є неможливим без активності всіх її суб'єктів;

поняття «педагогічна взаємодія» відбиває реальність передачі досвіду поколінь та вказує на наявність в історико-культурній реальності усвідомленої діяльності, спрямованої на становлення та розвиток іншої особистості [6; 40].

Саме викладач вищої школи задає більшість параметрів та властивостей освітнього середовища, створюючи і реалізуючи основні концепції навчального та виховного процесів, норми оцінювання поведінки та навчальної успішності тощо. Провідна роль у цьому відводиться стилю спілкування й комунікації суб'єктів освітнього процесу, адже від цього залежить не тільки ефективність навчального процесу в цілому, а й психологічне благополуччя усіх його учасників. Створення атмосфери співпраці й співдружності під час педагогічної взаємодії дозволяє в повній мірі розкритися не тільки особистості здобувача вищої освіти, а й позитивно впливає на саморозвиток і самого педагога [9; 46].

У своїх дослідженнях С. Карсканова зазначає, що «психологічне благополуччя сприяє професійному розвитку та виступає невід'ємною складовою безпечного, гуманного, людяного середовища, що закладено і в основоположних принципах гуманної педагогіки» [14, 64]. З огляду на це, мова йде про складний процес комунікативної взаємодії між викладачем та студентом, наслідком якого є рішення та дії, що підштовхують до прогресу в розвитку майбутнього фахівця і прийняття ним відповідальності за власний вибір і результат вирішення проблеми [9].

Найбільшим чинником виховання особистості є середовище, у тому числі й освітнє, тому, головним завданням вищої школи є підтримка і розвиток такого освітнього середовища, яке буде формувати особистісно значущі якості й забезпечувати сприятливі умови для успішного навчання та соціально-психологічного становлення особистості фахівця на всіх етапах його професійного розвитку.

Ми підтримуємо думку О. М. Захарової, що середовище, яке побудоване на засадах особистісно-орієнтованого навчання, є тим комплексом умов, впливів, факторів та можливостей розвитку пізнавального інтересу,

особистісної зацікавленості в результатах навчання, оскільки має емоційну привабливість та особисту значимість, актуалізує сенс через позитивне ставлення до власних досягнень, розвиваючи суб'єктну позицію та рефлексію.

В освітньому середовищі взаємодіє безліч подій та факторів, які створюють простір «діяльнісних взаємодій» викладача та здобувача освіти, а також виступають педагогічним засобом розвитку пізнавального інтересу до навчальних досягнень, особистісного й професійного становлення, зацікавленості в результатах навчання й оволодіння фаховими компетентностями [9].

Рівноправність та партнерство суб'єктів освітнього процесу у вищій школі виявляється в об'єднанні викладача та здобувачів у єдність, в організації взаємодіяльності з позицій «ми» та «разом».

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія характеризується погодженістю дій викладача і студентів на когнітивному, емоційно-мотиваційному, діяльнісному рівнях та охоплюють їхнє взаєморозуміння, співпереживання й спільне захоплення процесом, співпрацю. Єдність перерахованих компонентів забезпечує психологічний контакт між суб'єктами освітнього процесу. Однак умовою виникнення зазначеного контакту є прояв кожним партнером поваги один до одного, толерантності та емпатійності [8].

Суб'єктна проблематика педагогічної взаємодії є важливим чинником підвищення рівня ефективності освітнього процесу, оскільки:

- характер взаємодії між учасниками навчального процесу сприяє саморозвитку й самореалізації особистості не лише здобувача освіти, а й педагога;
- дозволяє розкрити потенціальні можливості кожного до самовдосконалення;

- забезпечує сприятливу атмосферу, що характеризується відкритістю, довірою та підтримкою [6, 40]

Донедавна в освіті панував підхід згідно з яким в комунікативній взаємодії керівна роль належить викладачеві, а здобувач освіти діє як

виконавець, що проявляє власну активність у засвоєнні знань. Однак міра суб'єктної активності студента в освітньому процесі може бути різною. У випадку, коли викладач є агентом дій та ініціює власну активність, то студент виконує роль пасивного суб'єкта. За умови, що студент отримує повноваження в освітньому процесі, має змогу виявляти ініціативу, активність в організації діяльності, він стає активним суб'єктом, агентом дій у цьому процесі [9].

У контексті європейської освітньої інтеграції у XXI столітті набула актуальності *ідея студентоцентризму*. Основні принципи такого навчання переводять взаєностосунки викладача та студента в площину гнучкого, активного навчання, рівноправності його суб'єктів, вільного часу та структури навчання, підвищення навчальної мотивації, задоволення потреб здобувачів освіти, підвищення його самостійності та відповідальності, постійної самоосвіти. Студентоцентричне навчання стимулює зміну ролі педагога як партнера, який допомагає навчатися й коригує знання здобувачів освіти, забезпечує високий рівень їх мотивування та професійно-особистісного супроводу [26; 100].

Провідною сучасною педагогічною технологією, в основі якої закладена суб'єкт-суб'єктна взаємодія є *інтерактивне навчання*. Нам імпонує думка, що інтерактивне навчання необхідно трактувати як інтерактивний варіант організації педагогічної взаємодії в освітньому процесі. З огляду на це, можна характеризувати такі особливості:

- процес навчання відбувається в груповій спільній діяльності, у процесі якої група розглядається як суспільство в мініатюрі, тобто навички спільної роботи та міжособистісного спілкування, отримані у ході навчання, здобувач освіти у подальшому зможе використовувати у майбутній професійній діяльності (таким чином вирішуються пізнавальне, комунікативно-розвивальне та соціально-орієнтовне завдання).

- важливість навчитися виявляти позитивні та негативні зразки взаємодії, тобто формування навичок попередження виникнення конфліктів, демонстрації

переваг та результативності роботи згуртованої групи на засад
доброзичливості, толерантності, взаємоповаги та чемності;

дотримання діалогічних форм взаємодії, безперервного діалогу;

– вирішення нестандартної постановки проблеми у ході
внутрішньогрупової співпраці;

– зникнення у навчальній взаємодії асиметричності позицій її учасників;
викладач постає ініціатором вирішення навчальних завдань, та координатором
процесу спілкування, інтерпретатором досягнення групового результату [6; 41].

Також ефективною технологією, що впливає на формування суб'єкт-
суб'єктних відносин в освітньому процесі, є *коучинг*. Дана технологія сприяє
балансуванню співпраці в команді завдяки цілеспрямованій та динамічній
комунікації учасників для досягнення певних цілей. Оскільки будь-яка
співпраця в спортивній команді, у вищій школі та у професійній діяльності

неможлива без процесу комунікації, науковці, шукаючи способи полегшення
сприйняття нового матеріалу у процесі навчання, звернули увагу на коучингові
вміння, а саме їх комунікативну складову [6; 42].

У дослідженнях Романової С. М. конкретизовано поняття освітнього
коучингу в контексті вищої освіти. Науковиця розглядає його як феномен
освітнього процесу, що побудований на мотивувальній взаємодії, у якому
викладач створює спеціальні умови, спрямовані на розкриття особистісного
потенціалу студента для досягнення важливих для нього цілей у найкращий
термін, у конкретно визначеній предметній галузі знань [35, 102].

На думку дослідників, педагог-коучер повинен володіти такими
елементами комунікації:

- уміти встановлювати клімат довіри;
- володіти навичками емпатії;
- уміти сприймати доводи співрозмовника, ставити питання;
- чітко формулювати ідеї;
- дотримуватися конфіденційності;
- стимулювати самомотивацію.

Саме завдяки цьому перспектива організації педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу з метою формування активної та творчої особистості, гармонійний розвиток якої вимірювався би не лише кількістю засвоєних нових понять або загальним обсягом навчальної інформації, а й її швидким і раціональним добором та умінням гнучко їх використовувати в майбутніх професійних умовах. Крім того, організація педагогічної взаємодії із залученням принципів коучингу дозволить економно витрачати відведений на роботу час та розумно організовувати життя учасників навчального процесу, що сприятиме розвитку генетично зумовлених нахилів кожного. Отже, поступове запозичення з бізнесу технології коучингу у сферу освіти сприятиме професійній підготовці майбутніх фахівців до роботи в реальному житті, їх вмінню взаємодіяти та працювати у команді [6].

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу базується на наступних принципах:

1) *власної відповідальності* та делегуванні частини відповідальності студентові (у кожній особистості закладено великий потенціал, який потрібно мобілізувати та реалізувати, спонукати її до самостійного вибору дій для досягнення високого результату);

2) *партнерства* (педагогічного спілкування, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних стосунках викладача та студента);

3) *ієрархічного розвитку* (поетапне формування нової стратегії особистісного та професійного розвитку; фокусування уваги на майбутньому, нинішній стан – лише стартова позиція для розвитку);

4) *гнучкості* (формування гнучкості мислення, віра у свої можливості, подолання власних стереотипів, які перешкоджають досягненню цілей; усвідомлення алгоритмів своєї поведінки, що не сприяють успіху);

5) *взаємодії* (поетапність дій, спрямованих на досягнення мети, забезпечать високу результативність в освітній та професійній діяльності) [35,

3].

Формування у здобувачів освіти впевненості в собі, віри у власні можливості, адекватна самооцінка є підґрунтям високої навчально-пізнавальної мотивації, формування відповідальності за навчальні результати. Реалізація педагогічної взаємодії на принципах суб'єкт-суб'єктних стосунків можлива повною мірою лише тоді, коли студент зацікавлений у здобутті знань, отриманні умінь для досягнення власних цілей, а педагог мотивує його [26, 101].

Викладач у системі супроводу розвитку майбутнього фахівця повинен організувати навчальний процес у такий спосіб, який сприяє виявленню потреб особистості здобувача освіти, альтернативного способу їх задоволення, забезпечить самостійне прийняття студентом ефективних рішень [26, 102].

Викладач мотивує студентів, налаштовує на учіння, організовує на самостійне вирішення завдань та досягнення результату за допомогою чітких, логічно побудованих питань, спрямованих на актуалізацію внутрішніх ресурсів.

Відкриті запитання як основний інструмент педагога можна використовувати на різноманітних заняттях у закладах вищої освіти, але це вимагає відповідної організаційно-методичної підготовки та відповідних затрат часу [26; 103].

На підставі аналізу наукових досліджень комунікативну взаємодію викладача та здобувача вищої освіти розуміємо як суб'єкт-суб'єктну комунікацію, що характеризується двостороннім взаємозв'язком рівноправних партнерів, які охоплені спільною діяльністю, у процесі якої проявляють високу активність, захоплені процесом, а їх сумісна діяльність підпорядкована досягненню спільної мети.

Отже, керівники закладів освіти та науково-педагогічні працівники України належно тримають свій освітній фронт, продовжуючи працювати у важких небезпечних умовах війни, формуючи унікальний педагогічний досвід, переосмислюють роль освіти, її ціннісні складники та беруть на себе новий рівень відповідальності за виховання молодого покоління майбутнього кваліфікованого фахівця, а також свідомо сформованого громадянина своєї країни.

2.2. Взаємодія суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни

Пандемія COVID-19 вже змусила всіх освітян адаптуватись та перелаштувати свою роботу на дистанційний режим. Однак повномасштабна війна в Україні дала нові виклики, серед яких найжорсткішими стали руйнування закладів освіти, вимушено переселені здобувачі освіти та педагогічні (науково-педагогічні працівники), які навчаються й працюють у нових для себе закладах освіти по всій Україні та за її межами, «випадання» з освітнього процесу окремих здобувачів освіти або ж цілих груп через повітряні тривоги, бойові дії та інші причини, пов'язані з війною.

Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням РФ на територію України викликав підвищений інтерес до розвитку даних форм здобуття освіти. У зв'язку з цим в нашому дослідженні зосередимо увагу на особливостях комунікації між викладачем та здобувачами вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу.

Сучасні умови розвитку суспільства вимагають переглянути не лише організацію освіти, але й роль нових реалій життя, у яких заклади вищої освіти мають навчитися виховувати молодь, здатну критично та глибоко мислити, а також готових стояти біля витоків змін та працювати, враховуючи їх. Більшість закладів освіти розробили або перебувають у процесі розробки стратегічного підходу щодо реалізації сучасного дистанційного навчання. Доступність та гнучкість дистанційного навчання підкріплюється підвищенням продуктивності освітнього процесу [40, 17].

Освітній процес у черговий раз зазнає змін, що в першу чергу актуалізує питання безпечного простору та освітнього середовища для перебування усіх його учасників. З метою забезпечення безпечних умов для здобувачів освіти та педагогічних працівників, заклади освіти змушені були замінити звичний очний

формат навчання на дистанційний, що на пряму вплинув на модель взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Перехід до дистанційної форми здобуття освіти під час карантину та воєнного стану змусив шукати ефективні шляхи для організації комунікативної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Використання можливостей сучасних інформаційних та комунікаційних технологій в дистанційному навчання дозволяє суттєво урізноманітнити методи взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Провідним завданням «навчання на відстані» є *побудова мобільної комунікації*, що передбачає активну взаємодію викладачів та студентів незалежно від їх географічної віддаленості [9, 48].

Труднощі комунікативної взаємодії містяться у самій сутності дистанційного навчання, оскільки його суб'єкти розділені в просторі та, у деяких випадках, у часі. З одного боку дистанційна освіта дозволяє задовольнити індивідуальні потреби кожної людини в навчанні, забезпечивши індивідуальний підхід до здобувачів освіти, відкинувши жорстку прив'язку до території та в часі, суб'єктивність оцінки результатів навчання, слабку мотивацію до самостійної пізнавальної діяльності тощо. З іншої сторони, така організація освітнього процесу вимагає від науково-педагогічного працівника *більш ретельної методичної підготовки (планів, навчальних посібників з інтерактивними елементами управління, керівництва процесом обміну навчальною інформацією, індивідуалізації інструкції)*, а також висуває вимоги до технічної оснащеності, інформаційної компетентності учасників освітнього процесу, до особистісних якостей студента у зв'язку зі складністю навчальної мотивації при даній формі здобуття освіти [9].

Важливим є врахування того фактору, що інформаційно-комунікаційні технології вимагають відповідної методичної підготовки викладачів та певної обачності при їх застосуванні, адже неякісна підготовка може привести до дискредитації їхньої діяльності. Дистанційна форма навчання передбачає передачу інформації у віртуальному інформаційно-освітньому середовищі.

Навчання за умов дистанційного освітнього середовища повинне реалізовуватися з урахуванням специфічності передачі й сприйняття інформації у віртуальному середовищі, забезпечуватися спеціальною системою організації освітнього процесу, особливими методикою розробки навчальних посібників та стратегією викладання, а також використанням електронних або ж інших комунікаційних технологій [9].

Сучасні інформаційні технології навчання, на думку науковців, мають свої переваги, які за рахунок правильного застосування усіх модальностей сприйняття істотно впливають на процеси засвоєння та запам'ятовування інформації. Це, відповідно, «допомагає студентам підкріплювати, а також підсилює інші сенсорні канали сприйняття, сприяє підвищенню рівня сприйняття навчальної інформації, кращому оволодінню змістом навчальної дисципліни і відповідно більш успішному застосуванню отриманих знань, навичок у вирішенні практичних й професійно-спрямованих завдань» [5].

Окрім того, під час дистанційного здобуття освіти кожним учасником навчальної взаємодії самостійно вибудовується індивідуальне віртуальне освітнє середовище, що стає фактором соціалізації, засобом створення й вирішення психолого-педагогічних проблем, інструментом формування нового соціокультурного досвіду. Віртуальний освітній процес використовує особистісний освітній потенціал особистості, який розвивається в тих областях, які суб'єкт сам для себе вибирає. Віртуальний освітній простір суб'єкта відображає взаємозв'язок інтелектуальної, емоційної, ціннісно-сміслової та поведінкової сфер особистості [9].

Ситуація навчання перш за все розкривається як ситуація комунікативної взаємодії. Труднощі комунікації містяться у самій сутності дистанційної форми навчання, а саме в тому, що її суб'єкти розділені в просторі і, можливо, в часі.

Під час організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій особливо важливим стає створення відповідних умов для розвитку суб'єктної позиції здобувачі освіти через актуалізацію та збагачення власного суб'єктного досвіду

(звернення до раніше накопичених знань та умінь, стимулювання до використання різних способів й самостійного вибору виконання завдання, створення ситуацій морального вибору, заохочення пошуку нестандартних варіантів вирішення пізнавальної задачі (проблеми), організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду тощо); розвиток активності у навчальній діяльності (заохочення ініціативи, створення ситуацій вибору, організація проєктної діяльності тощо) [9; 43].

Нинішній стан організації освітнього процесу у закладах вищої освіти вимагає від викладача формування нових навичок, значення більшості з яких суттєво зросло для сучасного педагога, зокрема: обов'язковість, базова педагогічна підготовка, організація процесу навчання, толерантність, відкритість до питань. Нові навички викладання доповнюють традиційні та пов'язані з новими технологіями, а саме: інноваційність, технологічний ентузіазм, зацікавленість та майстерність.

Окрім цього, науково-педагогічним працівникам необхідно опанувати техніку чутливого підходу до вибору навчального матеріалу, тем для обговорення через різний та часто травматичний досвід, що можуть мати здобувачі освіти (обстріли, втрата рідних, загибель батьків, батько на війні); добирати стратегії взаємодії з вихованцями, зокрема з тими, які мають посттравматичний стресовий розлад.

У той же час, сторонньої допомоги потребують і самі педагоги, які попри стрес та небезпеку продовжують проводити навчальні заняття у очно-дистанційному режимі. Війна дає травмуючі наслідки, що викликають відчуття безпорадності та незахищеності, впливаючи на думки людини та її ставлення до оточуючих, спричиняючи хронічні стресові розлади. Педагоги потребують якісної психологічної підтримки, адже якість освіти сьогодні багато в чому залежить від того, наскільки вони розуміють процеси, що відбуваються з їхніми вихованцями, уміють аналізувати, як втрата рідних, вимушене переселення та інші психологічні травми впливають на їхню здатність навчатися тощо.

Науково-педагогічні працівники, які ефективно використовують нові технології навчання завжди починають з питання «навіщо це треба», тобто не використовують технологію заради технології, однак завжди мають причину для її застосування. Вони гнучкі й легко адаптуються, позитивно сприймають зміни, діляться новими технологіями та досвідом власних напрацювань, ретельно продумують все наперед, знають відповіді на питання й мають конкретні приклади, активно займаються своєю справою, завжди думають про активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів та підвищення рівня їхньої мотивації до навчання [40; 17].

Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають безпосередньо із специфіки віртуального середовища, а також особливостей взаємодії в ньому та організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють своєрідність психолого-педагогічних умов, що враховуватимуть усі можливості інтернет-технологій, а також створюватимуть особливе освітнє середовище, що спирається на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус [9; 44].

У нинішніх умовах дистанційної або ж змішаної форм здобуття освіти викладачі перетворюються на своєрідних «поводирів», які надають підтримку, допомогу, розкривають перед здобувачем освіти світ нових можливостей. Роль викладача зводиться до чіткої та послідовної орієнтації майбутнього фахівця на певні шляхи розвитку із урахуванням його особистих досягнень та опорою на логіку його професійного розвитку [9; 46].

Зміна моделі взаємодії учасників освітнього процесу зумовлена рядом негативних характеристик, зокрема:

— відсутність безпосереднього емоційного, енергетичного, сугестивного контакту здобувача освіти та викладача;

механістичність, проєктування законів реального світу на віртуальне середовище і навпаки;

знеособлення суб'єктів освітнього процесу може істотно впливати на процес передачі соціокультурного досвіду, знижує групову та професійну ідентифікацію здобувачів освіти, їхню навчальну мотивацію.

Викладачеві варто звернути увагу на те, що методи та техніки викладання й перевірки знань, що є актуальними для очної взаємодії, не враховують особливостей віртуального взаємодії. Окрім того, при дистанційній формі навчання може виникати проблема ідентифікації здобувача освіти, а також віртуальне середовище може сприяти сенсорній деградації в спілкуванні [8].

Обмеження безпосереднього спілкування між суб'єктами освітнього процесу зумовлює *втрату контактів між усіма учасниками процесу навчання.*

У такій ситуації здобувачі освіти та викладачі часто перестають відчувати себе повноцінними членами єдиної спільноти, виконуючи ролі отримувачів та передавачів навчальної інформації [9].

Найбільшу увагу при дистанційній формі здобуття освіти потрібно акцентувати на зв'язку між суб'єктами освітнього процесу [6]. Дослідники зазначають, що особливих вимог потребують усі без виключення характеристики зв'язку – технічні, організаційні, психолого-педагогічні. Ряд науковців велику увагу звертають на особливе значення організації міжособистісного спілкування в дистанційному навчанні. Окрім цього, підкреслюється роль зворотного зв'язку в цьому процесі.

Із впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій традиційні часові та географічні бар'єри, які обмежують доступ до різних систем освіти, починають нівелюватися. Однак, позитивність дистанційного навчання міститься в тому, що студенти можуть навчатися на прийнятних для них умовах, що при грамотній організації освітнього процесу сприятиме більшій незалежності та самомотивованості, більшій гнучкості й свободі у виборі часу

та місця навчання. Поряд з тим, за такий спосіб дуже важко організувати співпрацю між студентами під час навчання [9].

Організація дистанційного навчання передбачає дотримання наступних основних принципів ефективної взаємодії:

- ретельна організація дидактичного діалогу;
- імітування діалогу в навчальних матеріалах;
- організація персональної підтримки здобувачів освіти у період між заняттями: додаткові консультації, надання інформації, в якій студенти можуть бути зацікавлені (про майбутні віртуальні події, про надходження нової інформації на сайт, створення груп у соціальних мережах для позааудиторного спілкування тощо);
- розподіл інтерактивної діяльності в оптимальному співвідношенні з самостійною роботою студента [9].

Украй важливо в умовах дистанційного навчання проявляти ціннісне ставлення до особистості здобувача освіти, яке може виражатися в:

- позитивному реагуванні на пропозиції й побажання студентів щодо поліпшення якості спілкування за допомогою інтернет-технологій або ж у спільному виборі форм навчального спілкування;
- повазі до думки кожного суб'єкта спілкування;
- розвитку викладачем уміння «зчитування» емоційного стану окремих студентів і, відповідно, реагування на нього;
- відділенні оцінки за виконані завдання від особистого ставлення до студента з боку викладача;
- постійному акцентуванні на важливості думки та участі кожного студента в аудиторній діяльності незалежно від ступеню його активності;
- акцентуванні уваги на позитивних особистісних якостях студентів, їх заохочення до активного діалогу під час як семінарсько-практичних, так і лекційних занять.

Також в умовах віртуальної взаємодії змінюється і сама реалізація викладачем педагогічних ролей, зокрема

викладач як співрозмовник;

— викладач як людина, яка створює умови для навчання;

— викладач як дослідник;

— викладач як психолог;

— викладач як експерт з певного кола питань тощо [9].

Суб'єктна позиція здобувача освіти у педагогічній взаємодії спрямовується на розвиток самостійності як здатності до незалежних дій, рішень, прояву власної ініціативи та у виборі цілей навчання, й у виборі способів їх досягнення, готовності та здатності здійснювати будь-які дії власними силами; активності як прагнення діяти за межами навчальних вимог й ситуації та рольових приписів, прерогатив; готовності до вибору навчальної траєкторії як усвідомлення відповідальності за результати та наслідки своєї діяльності, поведінки. Активний процес вибору стимулює самопізнання, відповідальність за досягнутий результат, особисту причетність до життєвих обставин через визначення своїх цілей і способів їх досягнення.

Організуючи комунікативну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій особливо важливе створення відповідних умов для розвитку суб'єктної позиції здобувача освіти через актуалізацію й збагачення власного особистого досвіду (звернення до раніше накопичених знань та умінь, стимулювання до застосування різних способів та самоєтійного вибору виконання завдання, створення ситуацій морального вибору, заохочення пошуку нестандартних варіантів вирішення педагогічної проблеми, організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду тощо); розвиток навчально-пізнавальної активності (заохочення ініціативи, створення ситуацій вибору, організація проектної діяльності тощо) [9, 50].

Досягнення успішності комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу у дистанційному форматі можливе через реалізацію наступних психолого-педагогічних умов:

– організація психолого-педагогічного супроводу всіх суб'єктів навчальної взаємодії;

– створення освітнього середовища, що сприятиме розвитку прагнення до успіху, творчості, високих результатів, коли престижно якісно вчитися та якісно працювати, дотримуючись морально-правових норм взаємодії між викладачем та студентом;

спрямованість виховного процесу на формування життєвої стратегії сталого розвитку особистості та індивідуальності в нестабільних умовах суспільства, на вирішення життєвих проблем;

– застосування технології навчання якісно нового рівня, що убезпечить успіх й високі навчальні досягнення кожного здобувача освіти [3, 36, 42].

Таким чином, організація комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу з урахуванням вище перелічених психолого-педагогічних умов дозволяє подолати основні проблеми спілкування в педагогічному середовищі

із застосуванням дистанційних технологій, що дозволить максимально розширити аудиторію здобувачів освіти, даючи можливість задовольнити індивідуальні освітні потреби суб'єктів педагогічної взаємодії й реалізації їх творчих потенціалів.

Висновки до розділу 2

На підставі аналізу наукових досліджень педагогічну взаємодію викладача та здобувача вищої освіти розуміємо як суб'єкт-суб'єктну комунікацію, що характеризується двостороннім взаємозв'язком рівноправних партнерів, які охоплені спільною діяльністю, у процесі якої проявляють високу активність, захоплені процесом, а їх сумісна діяльність підпорядкована досягненню спільної мети.

Дистанційний характер взаємодії через комп'ютерні мережі став
 НУБІП України
 притаманний багатьом сферам нашого життя, у тому числі і для освітньої
 галузі. Населення стрімко оволодіває новими навичками, незважаючи на вік та
 рівень освіченості. Структура навчального спілкування та комунікації
 переосмислюється у зв'язку з поширенням дистанційного навчання та активним
 розвитком «технічних посередників» які мають потужний потенціал
 невичерпаних можливостей.

Особливості комунікації між викладачами та здобувачами вищої освіти
 визначені умовами відсутності прямого очного спілкування між учасниками
 освітнього процесу.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

3.1. Досвід реалізації змішаного навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України

Забезпечення високого рівня якості освіти – головне завдання реформування сучасної вітчизняної освіти вже сьогодні. Організація освітнього процесу у воєнний час – це новий виклик для усіх науково-педагогічних працівників та безпосередньо здобувачів освіти. Вибір платформи, розміщення лекційних та практичних матеріалів, формат отримання завдань – усе це не просто елементи, а система, яка добре працює, якщо грамотно продумана та подана наперед.

Реалії функціонування вищої освіти в умовах воєнного стану, інструменти ефективного застосування існуючих університетських ресурсів щодо трансформації парадигми «вижити і вистояти» до парадигми «жити, відновитись і розвиватись» відповідно до глобальних викликів сьогодення та до прогнозованого повоєнного періоду розбудови України – приклад функціонування одного з провідних закладів вищої освіти України – Національного університету біоресурсів і природокористування України [20].

Нами було проаналізовано досвід організації змішаного навчання в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (НУБіП України), який успішно переформатував освітній процес відповідно до розвитку та використання інформаційних технологій у поширенні знань, а також із врахування безпечності умов надання освітніх послуг в умовах постійних повітряних тривог та обстрілів у період воєнного стану в країні.

Організація освітнього процесу у НУБіП України відбувається відповідно до розробленої інструкції з дотримання правил поведінки в умовах воєнного стану в Україні під час організації освітнього процесу в НУБіП України у 2023/2024 навчальному році [12].

Нині в умовах війни процес навчання великою мірою трансформувалася. За людських обставин – відключення світла, води, тепла, повітряних тривог,

відсутності сталих контактів із студентами надзвичайно важко організувати освітній процес, який нині стає подібним до бою в окопах, де успіх бою вирішує солдат і командир середньої ланки. І щоб не говорив генерал чи полковник, в окопі його не чути... Тобто сьогодні, в умовах війни все залежить лише від викладача, його добросовісності, кваліфікації, творчості, здатності ефективно використовувати технічні засоби навчання, новітні інформаційні технології [20].

Поряд із тим, запровадження воєнного стану на всій території України максимально загнало гуманітарну сферу життя країни в таке кризове експериментальне становище, що вимагає швидкого реагування, оперативних та дієвих управлінських рішень з можливістю їх адаптувати відповідно до швидкозмінних обставин, які у регіонах активних бойових дій змінюються надто спонтанно і, зазвичай, у сторону стрімкого погіршення ситуації [15; 192].

Такі реалії є потужними викликами, відповідно до яких освітяни змушені швидко реагувати, адаптуватись, вчасно приймати рішення, виявляти максимальну гнучкість, тісно комунікувати зі студентами тощо. Керівництво НУБіП України розробили реальний план дій колективу на випадок блекауту, що дозволив підтримувати його життєдіяльність і працездатність [19; 13].

Зокрема, запроваджено дистанційне та змішане навчання з використанням цифрових навчальних платформ. Варто зазначити, що НУБіП України задовго до повномасштабного вторгнення, навчаючись в умовах пандемії, підготував необхідні електронні ресурси, сконцентрувавши все на освітньому електронному порталі. Саме завдяки інформаційним ресурсам, засобам автономного живлення керівництву університету вдалось налагодити освітній процес.

У структурі НУБіП України успішно функціонує Центр дистанційних технологій навчання університету, до функціональних обов'язків якого входить технічна, адміністративна та методична підтримка дистанційних технологій навчання в університеті.

Відповідно до Положення про електронне освітнє середовище у Національному університеті біоресурсів і природокористування України, *електронне освітнє середовище університету* – це організована сукупність інформаційного, технічного, навчально-методичного забезпечення у вигляді технічних і програмних засобів накопичення, зберігання, обробки та передачі інформації, що забезпечує оперативний доступ до навчальних ресурсів і здійснює освітні чи наукові комунікації між адміністрацією університету, науково-педагогічними працівниками та здобувачами освіти [28].

Відповідно до Положення про навчально-інформаційний портал Національного університету біоресурсів і природокористування України, *Навчально-інформаційний портал університету* є основним елементом електронного освітнього середовища університету в контексті реалізації одного з основних завдань Болонського процесу щодо створення глобального міжнародного освітнього середовища, головною перевагою якого є представлення навчального матеріалу в дидактично уніфікованому й формалізованому вигляді та надання можливості його використання у будь-якому місці і у будь-який час незалежно від форми навчання студента.

Навчально-інформаційний портал – це відкритий навчальний ресурс, що надає можливості створювати навчально-методичні матеріали з дисципліни, надавати до них доступ, оцінювати роботи, вести електронний журнал оцінок та інформаційне спілкування зі студентами.

Робота навчально-інформаційного порталу організована на основі використання платформи дистанційного навчання Moodle (Modular Object Oriented Distance Learning Environment). За допомогою цієї системи студент може дистанційно, через Інтернет, відкрити електронний навчальний курс, ознайомитися з навчальним матеріалом, який може бути представлений у вигляді різноманітних інформаційних ресурсів (текст, відео, анімація, презентація, електронний посібник тощо), виконати завдання та відправити його на перевірку, пройти електронне тестування. Викладач має змогу самостійно створювати електронні навчальні курси і проводити навчання на

відстані, надсилати повідомлення студентам, розподіляти, збирати та перевіряти завдання, вести електронні журнали обліку оцінок та відвідування, налаштовувати різноманітні ресурси курсу і т.і. [29].

Електронний навчальний курс (ЕНК) – це комплекс навчально-методичних матеріалів та освітніх послуг, створених для організації індивідуального та групового навчання з дисципліни за допомогою дистанційних технологій, який відповідає таким критеріям:

- 1) чітка логіка та структурованість навчально-методичних матеріалів;
- 2) система інтерактивної взаємодії викладача і студента, студентів між собою, організована з використанням ресурсів ЕНК, протягом всього часу вивчення дисципліни;
- 3) система контролю виконання всіх видів навчальної діяльності;
- 4) оцінювання практичного засвоєння матеріалу та ведення журналу успішності;
- 5) можливість у будь-який час здійснити оцінювання залишкових знань студента в розрізі ректорського, директорського або деканського контролю знань [29].

Кожен студент та науково-педагогічний працівник має доступ лише до тих електронних навчальних курсів, на яких він зареєстрований для участі у навчальному процесі. Реєстрація здобувачів освіти на електронному навчальному курсі здійснюється викладачем цього курсу або відповідальним за інформаційно-комунікаційні технології по факультету відповідно до навчального плану на семестр. По закінченні навчання за програмою курсу та після перевірки використання ЕНК центром дистанційних технологій навчання викладач відраховує студентів з числа його учасників [29].

За допомогою порталу студент має можливість через Інтернет ознайомитися з навчальним матеріалом, який може бути поданий у вигляді різноманітних інформаційних ресурсів (текст, відео, анімація, презентація, електронний посібник), виконати завдання та відправити його на перевірку, пройти електронне тестування тощо.

Викладач має змогу самостійно створювати електронні курси і проводити навчання, надсилати повідомлення студентам, розподіляти, збирати та перевіряти завдання, вести електронні журнали обліку оцінок, налаштовувати різноманітні ресурси курсу і т.д. [29].

Важливою складовою організації освітнього процесу в НУБіП України під час воєнного стану стала *перебудова роботи університетської наукової бібліотеки*, збільшення фондів цифрових носіїв, забезпечення студентів навчальною літературою в електронному вигляді [20].

Наукова бібліотека – це сучасний науковий, культурно-освітній, інформаційний центр, що забезпечує реалізацію потреб користувачів у одержанні найновішої інформації, одночасно формує інформаційну культуру майбутніх спеціалістів, які будуть працювати в принципово нових умовах інформаційного суспільства [19].

Бібліотечний фонд НУБіП України багатогалузевий, нараховує понад один мільйон примірників вітчизняної та зарубіжної літератури, у т.ч. рідкісних видань, спец. видів науково-технічної літератури і документів (з 1984 р.), авторефератів дисертацій (з 1950 р.), дисертацій (з 1946 р.), більше 500 назв журналів та більше 50 назв газет [24].

У структурі функціонує *електронна бібліотека університету*, доступ до якої є лише з локальної мережі закладу освіти. Учасники освітнього процесу мають доступ до повних текстів навчально-методичної та наукової літератури для забезпечення освітнього процесу в університеті. Е-бібліотека містить понад 8000 документів, зокрема: автореферати дисертацій (з 2015 р.), кваліфікаційні роботи, монографії, навчальні посібники та підручники навчально-методичних матеріалів (методичних матеріалів до виконання лабораторних і практичних робіт, конспектів лекцій), цінних і рідкісних видань з фонду наукової бібліотеки НУБіП України.

У зв'язку з епідемією коронавірусу і запровадженням у державі карантину, а також військовою агресією, розпочатою російською федерацією, освітній процес в Університеті, агеєтація студентів, у т.ч. здобувачів освітнього

ступеню бакалавра чи магістра, і практичне навчання студентів проводиться у змішаному форматі (очному та дистанційному). Для успішної роботи викладачів і студентів у такому режимі було розроблено низку Порядків дій:

Порядок проведення екзаменаційних сесій у НУБіП України в умовах карантинних обмежень; Порядок дистанційної роботи Екзаменаційних комісій;

Порядок проведення практичного навчання студентів НУБіП України; Порядок проведення літньої екзаменаційної сесії.

Для онлайн-комунікації в Університеті використовуються платформи Cisco Webex (університет отримав майже 1000 аккаунтів в межах

корпоративного доступу), Zoom (з певними обмеженнями щодо тривалості заняття), Google Hangouts Meet (Університет має корпоративний аккаунт), Microsoft Skype for Business та Teams (університет має корпоративні аккаунти).

Для покращання вивчення навчальних дисциплін та з метою прищеплення студентам навичок використання комп'ютерної техніки у професійній діяльності на кафедрах університету проводиться розробка відповідного програмного забезпечення. Розпочато використання записаних лекцій з подальшим розміщенням їх на YouTube каналі.

Активно використовувалися електронні платформи Skype, Cisco Webex Meetings та Zoom.us, а також месенджери Viber, Telegram, WhatsApp тощо. У процесі освітнього процесу для надсилання завдань-відповідей використовувалися файлообмінники Dropbox, BEX.NET [11].

Окрім того, співробітники університету беруть активну участь в роботі науково-методичних комісій Міністерства освіти і науки України та Міністерства аграрної політики та продовольства України, на які покладанься такі завдання: внесення пропозицій щодо удосконалення організаційного та методичного забезпечення навчально-виховного процесу, інтенсифікації навчального процесу на основі впровадження сучасних стандартів вищої освіти, передових методів навчання, освітніх та інформаційних технологій; визначення вимог до кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників [11].

У період воєнного стану стали підвищені вимоги до науково-педагогічних працівників, значущість їхньої творчості та відповідальності, тому у НУБіП України постійно проводиться навчання викладачів щодо використання дистанційних методик, технологій записування лекцій та лабораторно-практичних занять; реалізовується комплекс заходів із допомоги їм у подоланні наявних технічних проблем, недопущення морального вигорання викладачів.

Також велика увага приділяється виховному процесу, а саме роботі наставників академічних груп. Великий акцент робиться на постійний зв'язок зі студентами, які перебувають у лавах Збройних Сил України, Національній гвардії, територіальній обороні, їх моральній підтримці.

Використовується індивідуальний підхід до навчання студентів, розвиток та сприяння їх самостійній роботі, враховуючи місця їх проживання та рівень безпеки для здоров'я та життя.

Таким чином, аналіз досвіду реалізації навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України засвідчив, що в університеті забезпечується гнучкий графік освітнього процесу у змішаному форматі залежно від безпекової ситуації, пов'язаної з воєнним станом.

3.2. Шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни

У даний час освітнє середовище із застосуванням дистанційних технологій, незважаючи на наявність загальнонаціонального досвіду в його організації викликаного пандемією Covid-19 та повномасштабною війною, все ще не стало загальновизнаною практикою. Але, необхідно зауважити, що така форма навчання має великий потенціал у розвитку освіти й відповідно створює велике підґрунтя для подальшого вивчення науковцями питань організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу у віртуальному просторі.

Аналіз педагогічної літератури, наукових досліджень проблеми педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу, а також досвіду організації освітнього процесу у Національному університеті біоресурсів і природокористування України дали можливість нам виокремити шляхи вдосконалення взаємодія суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни:

1. Проведення освітнього процесу у закладах вищої освіти в діючих умовах життєдіяльності держави через:

- забезпечення гнучкого графіку освітнього процесу в очному, змішаному та дистанційному форматі залежно від безпекової ситуації, пов'язаної з воєнним станом;

- продовження процесу створення, наповнення та оновлення електронних навчальних курсів дисциплін для забезпечення якісного проведення дистанційного навчання в університеті та гнучкого застосування змішаного формату навчання в умовах воєнного стану;

- використання платформи Cisco Webex, Zoom, Google M Meet, Microsoft Skype for Business та Microsoft Teams для онлайн комунікації між викладачами та здобувачами освіти;

- записування лекцій та розміщення їх на YouTube каналі відповідної кафедри;

- активне використання електронних платформ Skype, Cisco Webex Meeting, Zoom.us, а також месенджерів Viber, Telegram, WhatsApp, файлообміннів Dropbox, FEX.NET;

- проведення навчання науково-педагогічних працівників щодо використання дистанційних методик, записування лекцій, лабораторно-практичних занять.

2. Забезпечення відкритого, у тому числі, очного, дистанційного, змішаного форматів доступу всіх категорій здобувачів вищої освіти до освітніх послуг (у тому числі осіб із особливими освітніми потребами) через:

– забезпечення широких можливостей для отримання доступу до знань в очному, дистанційному та змішаному форматах для здобувачів вищої освіти, які перебувають на особливо небезпечних територіях або вимушено перемістились в інші регіони або ж виїхали за межі країни;

– забезпечення інклюзивного навчання осіб з особливими освітніми проблемами;

– застосовування дуальної форми здобуття вищої освіти [28];

– посилення практичної складової підготовки здобувачів вищої освіти та забезпечення якості освіти на рівні сучасних вимог;

зарахування результатів неформальної освіти, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій [10].

3. Проведення моніторингових соціальних досліджень стану та якості освітнього процесу через:

– проведення анкетування здобувачів освіти з метою дослідження мотивації їх до навчання, якості освітнього процесу в Університеті, рівня практичної підготовки, умов проживання та харчування, нестаткових відносин тощо;

– розробку механізмів зацікавленості студентів у підвищенні рівня отриманих знань.

4. Інтенсифікація взаємодії усіх учасників та стейкхолдерів освітнього процесу через:

– запровадження в освітній процес підготовки здобувачів освіти майстер-класів провідних науковців відповідної галузі знань, експертів, виробничників та закордонних вчених, із застосуванням кейсового навчання та елементів дуальної освіти.

5. Сприяння працевлаштуванню випускників закладу освіти через:

проведення ярмарок вакансій, днів кар'єри, презентацій, тренінгів щодо пошуку роботи, оформлення резюме та підготовки до співбесіди з роботодавцем;

– підтримування партнерських зв'язків з виробництвами, центрами зайнятості, організаціями та установами, а також створювати бази даних потенційних працедавців,

– постійне оновлювання бази вакансій на сайті для здобувачів освіти та випускників відповідно до спрямованості закладу освіти;

– повідомлення інформації про затребуваність фахівців студентам університету тощо.

6. Сприяння розвитку студентського самоврядування університету в нових умовах суспільних викликів через:

– сприяння роботі Студентської організації та студентського містечка, студентської профспілкової організації;

– проведення днів зустрічей ректорату університету зі студентським активом;

– координування роботи студентської організації в умовах воєнного стану через проведення спільних засідань Ради з організації виховного процесу, забезпечення безпеки проведення організаційних заходів згідно з інструкціями із дотримання правил поведінки в умовах воєнного стану в Україні та протиепідемічних заходів.

7. Формування нового світогляду студентства в умовах воєнного стану в Україні, спрямованого на виховання почуття патріотизму, в ставленні до закладу освіти, України через:

– проведення відкритих тематичних творчих зустрічей, присвячених подіям військової агресії РФ проти України, історичним аспектам розвитку та становлення України;

– забезпечення участі студентства у суспільному житті країни;

організацію комплексу виховних заходів у навчальних групах, гуртожитках з формування патріотичного ставлення молоді до захисників України;

– формування військово-патріотичного виховання здобувачів освіти із залученням викладів кафедри військової підготовки університету, військових ЗСУ тощо.

8. Підтримка волонтерських ініціатив здобувачів та співробітників університету через:

– підтримку ініціатив студентства у співпраці з громадськими організаціями, благодійними фондами, залучення до благодійних ярмарків;

– проведення Днів Донора на підтримку Збройних Сил України, фахівців енергетичної сфери України.

9. Надання соціально-психологічної підтримки учасникам освітнього процесу під час їхнього перебування в укриттях гуртожитків та навчальних корпусів через:

– організацію проведення навчальних тренінгів зі студентами з їх переміщення в укриття гуртожитків та навчальних корпусів в умовах дії сигналів «Повітряна тривога»;

– сприяння охороні і зміцненню фізичного, психічного та духовного здоров'я студентів в умовах воєнного стану.

Таким чином, забезпечення раціонального рівня комунікації зі студентами є ключовим завданням вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах світової пандемії COVID-19 та війни в Україні.

Висновки до розділу 3

Аналіз досвіду реалізації навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України засвідчив, що в університеті забезпечується гнучкий графік освітнього процесу у змінному форматі з використанням цифрових навчальних платформ залежно від безпекової ситуації, пов'язаної з воєнним станом. Широко використовуються електронні

навчальні курси дисциплін, передбачені навчальними планами освітніх програм підготовки, доступ до як необмежений у часі. Науково-педагогічними працівниками активно використовуються електронні платформи Skype, Cisco Webex Meetings та Zoom.us., а також месенджери Viber, Telegram, WhatsApp

для організації та проведення як навчальних занять, так і виховних годин

наставниками академічних груп тощо. Постійно проводиться навчання викладачів щодо використання дистанційних методик, технологій записування лекцій та лабораторно-практичних занять; реалізовується комплекс заходів із

допомоги їм у подоланні наявних технічних проблем. У структурі університету

функціонує електронна бібліотека, яка надає доступ учасникам освітнього процесу до повних текстів навчально-методичної та наукової літератури.

Аналіз педагогічної літератури, наукових досліджень проблеми педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу, а також досвіду

організації освітнього процесу у Національному університеті біоресурсів і

природокористування України дали можливість нам виокремити шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни, основою яких є забезпечення раціонального рівня комунікації зі студентами.

студентами.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВИСНОВКИ

1. На підставі аналізу наукових досліджень педагогічну взаємодію викладача та здобувача вищої освіти розуміємо як суб'єкт-суб'єктну комунікацію, що характеризується двостороннім взаємозв'язком рівноправних партнерів, які охоплені спільною діяльністю, у процесі якої проявляють високу активність, захоплені процесом, а їх сумісна діяльність підпорядкована досягненню спільної мети. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу базується на принципах відповідальності, партнерства, ієрархічного розвитку, гнучкості та взаємодії. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія характеризується погодженістю дій викладача і студентів на когнітивному, емоційно-мотиваційному, діяльнісному рівнях та охоплюють їхнє взаєморозуміння, співпереживання й спільне захоплення процесом, співпрацю. Єдність перерахованих компонентів забезпечує психологічний контакт між суб'єктами освітнього процесу. Однак умовою виникнення зазначеного контакту є прояв кожним партнером поваги один до одного, толерантності та емпатійності.

2. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням РФ на територію України викликав підвищений інтерес до розвитку даних форм здобуття освіти. У зв'язку з цим у нашому дослідженні зосереджено увагу на особливостях комунікації між викладачем та здобувачами вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу. Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають із самої специфіки віртуального середовища, а також особливостей взаємодії в ньому та організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють своєрідність психолого-педагогічних умов, що враховуватимуть усі можливості інтернет-технологій та створюватимуть особливе освітнє середовище, що спирається на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус.

3. Аналіз досвіду реалізації змішаного навчання у Національному університеті біоресурсів і природокористування України, дав можливість зробити висновки, що, не зважаючи на умови корона кризи та воєнного стану, університету вдалось чітко налаштувати систему взаємодії між учасниками освітнього процесу. Усупереч усім викликам, які постали перед освітянами, педагогічна взаємодія науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти даного закладу – це творча взаємодія рівноправних учасників освітнього процесу, яка спрямована на виявлення та реалізацію потенціалу тих, хто навчається, для досягнення ними високого освітньо-професійного, соціального та особистісного розвитку. В університеті забезпечується гнучкий графік освітнього процесу у змішаному форматі залежно від безпекової ситуації, пов'язаної з воєнним станом. Використовується індивідуальний підхід до навчання студентів, розвиток та сприяння їх самостійній роботі, враховуючи місця їх проживання та рівень безпеки для здоров'я та життя.

4. Ураховуючи аналіз педагогічної літератури, наукових досліджень проблеми педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу, а також досвіду організації освітнього процесу у Національному університеті біоресурсів і природокористування України нами виокремлено шляхи вдосконалення взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах корона кризи та війни, основою яких є забезпечення раціонального рівня комунікації зі студентами, які втілюються в забезпечення гнучкого графіку освітнього процесу, функціонуванні електронного середовища закладів вищої освіти (створення електронних курсів навчальних дисциплін, використання різноманітних платформ для віртуальної комунікації між викладачами та студентами тощо), інтенсифікації взаємодії усіх учасників та стейкхолдерів освітнього процесу, сприяння працевлаштуванню випускників закладу освіти, сприяння розвитку студентського самоврядування університетів в нових умовах суспільних викликів, наданні соціально-психологічної підтримки учасникам освітнього процесу під час їхнього перебування в укриттях гуртожитків та навчальних корпусах тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахрушин В. Є. Відновлення системи вищої освіти України в повоєнний період: ефективність мережі та євроінтеграційні аспекти. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти. URL : https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/book-of-abstracts_ssi-iea_2022.pdf

2. Бойко А. Суб'єкт-суб'єктні відносини у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи. Педагогічні науки. № 54, 2012. С. 5-14.

3. Вишківська В. Б., Шикиринська О. В., Петляєва В. В., Войчун О. В. Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти як умова реалізації гуманно орієнтованих стратегій професійної підготовки майбутніх учителів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. № 70, Т. 1., 2020. С. 167-170.

4. Гончар О. В. Новітні технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи. 2012.

5. Габенко І. М. Використання моделі змішаного навчання в системі вищої освіти. Педагогіка. Теорія і методика навчання, виховання і освіти.

6. Гончар О. В. Новітні технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи. 2012. URL : <https://sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-03/12govshs.pdf>

7. Державна національна програма «Освіта» Україна XXI століття. Київ: Райдуга. 1994. 61 с.

8. Желанова В. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців як засіб творчої самореалізації особистості. Педагогічний часопис Волині. №2 (3), 2016. С. 71- 76.

9. Задорожна О. М. Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій. Освітній дискурс. 33 (5). 2021.

10. Закон України «Про освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

11. Звіт про діяльність Національного університету біоресурсів і природокористування України за 2022 рік. URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u101/zvit_2022.pdf

12. Інструкція з дотримання правил поведінки в умовах воєнного стану в Україні під час організації освітнього процесу в НУБіП України у 2023/2024 н.р. URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u187/instrukciya_2023-2024.pdf

13. Карпенко М. М. Розвиток дистанційного навчання як відповідь на сучасні виклики для України. Фахове видання з економічних, філософських, політичних наук та державного управління. Затверджено постановою Президії ВАК України, 102, 2014.

14. Карсканова С. Психологічне благополуччя особистості сучасного педагога як втілення ідей В. О. Сухомлинського про щасливого педагога. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. № 3 (62), Том 1. 2018. С. 63-68.

15. Крамаренко І. С., Корнішева Т. Л., Сілютіна І. О. Адаптація дистанційного навчання у вищій школі до умов воєнного стану. Перспективи та інновації науки. 2022. № 4(9). С. 192-205.

16. Кухаренко В. М. Система дистанційного навчання університету. Теорія і методика електронного навчання. 220-233. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/223353967.pdf>

17. Навчально-інформаційний портал Національного університету біоресурсів і природокористування України. URL : <https://elearn.nubip.edu.ua>

18. Наказ МОН України «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235. URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85884/

19. Наукова бібліотека Національного університету біоресурсів і природокористування України. URL : <https://nubip.edu.ua/structure/library>

20. Ніколаєнко С. М. Вища освіта України через війну до європейського визнання. Вища школа. № 7-9. 2022. С. 7-25.

21. Олещко А. А., Ровнягін О. В. Сучасні тенденції міжнародної освітньої еміграції з України. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 3. С. 21-25.

22. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2022. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencija/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analituc.zbirnik-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>

23. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с.

24. Офіційний сайт Національного університету біоресурсів і природокористування України. URL : <https://nubip.edu.ua/>

25. Павлюк К. Дистанційне навчання іноземної мови в умовах війни в Україні. Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі (протокол № 4 від 24 листопада 2022 року), 45.

26. Поберезська Г. Г. Коучинг як педагогічна технологія студентоцентричного навчання у ВНЗ. Педагогіка професійної освіти. № 4(58). 2017. С. 99-107.

27. Положення про електронне освітнє середовище у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. К. 2016. 6 с. URL : <https://nubip.edu.ua/>

28. Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти. Наказ МОН України № 426 від 13.04.2023 року. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/RE39985?an=1>

29. Положення про навчально-інформаційний портал Національного університету біоресурсів і природокористування України. URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/4._relozhennya_pro_nip.pdf

30. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. Проблеми сучасної освіти. 2013.

31. Пестригач Н. О. Переваги використання змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти. Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2022. С. 28-31.

32. Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року. file:///C:/Users/User/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf

33. Рафальська О. О. Технологія змішаного навчання як інновація дистанційної освіти. Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. Науковий журнал. Луцьк. 2013. №11. С.128-133.

34. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти / М-во освіти і науки України. 2020. 31 с.

35. Романова С. М. Коучинг як нова технологія в професійній освіті. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія. 2010. № 3. С. 83–87.

36. Сергеева В. Педагогічна комунікативна взаємодія в системі «учитель – учні» та її виховна цінність в умовах спільної творчої діяльності. Педагогічний часопис Волині. Розділ 2. Інноваційні процеси в освіті, 2015. С. 57-63.

37. Сиченко В. В., Шевченко О. О., Вибкіна С. О. Проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення в післявоєнний період. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. С. 149-155. URL : https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/23.pdf

38. Соколенко Л. С., Бойко Ю. С., Танасійчук Ю. М. Вища освіта України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: аналіз сучасних підходів до методики викладання. Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка». № 2 (16). 2023. С. 386-395.

39. Стебленський А. Л. Взаємодія суб'єктів освітнього процесу – як запорука якості освіти. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. № 30, 2018. С. 61-65.

40. Теорія та практика змішаного навчання : монографія / [Кухаренко В. М., Березенська С. М., Бугайчук К. Л. та ін.]. Харків : Міськдрук, НТУ ХП, 2019. 284 с.

41. Хмарська І. А. Ефективність організації дистанційного навчання в умовах війни (Doctoral dissertation). 2022.

42. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування. Монографія, Київ: Міленіум, 2004. 346 с.

43. Celestino E. H., Noronha A. B. Blended learning: a systematic review of advantages and disadvantages in students' perceptions and impacts on higher education institutes. Administracao: Ensino e Pesquisa Rio de Janeiro. 2021. No. 22 (1). P. 31- 63.

44. Garrison D. R., Kanuka H. Blended learning: uncovering its transformative potential in higher education. The Internet and Higher Education. 2004. No. 7 (2). P. 95-105.

45. Torres J. C., Infante A., Torres P. V. Mobile learning: perspectives. RUSC. Universities and Knowledge Society Journal. 2015. Vol. 12(1). P. 38-49.